

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Природничо-географічний факультет
Кафедра біології та методики її навчання

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Завідувач кафедри
Ігор КРАСНОШТАН
«08» серпня 2022 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ВВ 01 Ентомологія

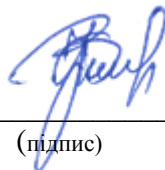
Галузь знань: 09 Біологія
Спеціальність: 091 Біологія
Освітня програма: Біологія

Робоча програма навчальної дисципліни «Ентомологія» для здобувачів вищої освіти освітньої програми Біологія, спеціальності 091 Біологія

Розробник: Соболенко Любов Юліянівна, кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології та методики її навчання

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри біології та методики її навчання

Протокол № 1 від «08» серпня 2022 року
Завідувач кафедри біології та
методики її навчання

(Красноштан І.В.)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Робочу програму розглянуто та затверджено на засіданні науково-методичної комісії природничо-географічного факультету

Протокол № 1 від «08» серпня 2022 року
Голова науково-методичної комісії
природничо-географічного факультету

(Рожі І.Г.)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Пролонговано:

на 2022/2023 н. р. _____ (_____) «__» ____ 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н. р. _____ (_____) «__» ____ 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н. р. _____ (_____) «__» ____ 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н. р. _____ (_____) «__» ____ 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПІБ)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	денна	заочна
Вид дисципліни (обов'язкова чи вибіркова)	вибіркова	
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська	
Загальний обсяг у кредитах ЄКТС / годинах	4/120	
Курс	2	
Семестр	3	
Кількість змістових модулів із розподілом:	2	
Обсяг кредитів	4	
Обсяг годин, у тому числі:	120	
Аудиторні:		
Лекційні	28	
Семінарські / Практичні	-	
Лабораторні	32	
Самостійна робота	50	
Індивідуальні завдання	10	
Форма семестрового контролю	екзамен	

2. Мета й завдання навчальної дисципліни

Мета: формувати у здобувачів вищої освіти систему теоретичних знань про рівень наукових досягнень в ентомології; зовнішню та внутрішню будову комах та цикли їх розвитку; встановлення способу життя, поведінки, особливостей фізіології в залежності від умов існування комах, а також їх поширення; ознайомлення з основними представниками ентомофауни, які мешкають в межах України, в тому числі з представниками місцевої фауни; визначення та розпізнавання комах у природі, а також за допомогою визначників; ознайомлення з основними методами збору тварин на суходолі та у водному середовищі; визначення ролі комах у природі житті людини; виховання гуманного ставлення до природи.

Завдання: створення системного підходу щодо розуміння особливостей будови комах на молекулярному, клітинному, тканинному, органному, організмовому, популяційно-видовому і біосферному рівнях організації живої матерії; розвиток уявлень про єдність процесів онто- та філогенезу у комах та засвоєння сучасних принципів таксономії та систематики тварин.

3. Компетентності та програмні результати навчання за ОП.

Компетентності за ОП:

Інтегральна компетентність. Здатність розв'язувати спеціалізовані задачі та практичні проблеми в галузі біологічних наук при здійсненні професійної діяльності, що передбачає застосування законів, теорій, методів біологічних наук та характеризуються комплексністю та невизначеністю умов.

ЗК3. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК4. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ФК2. Здатність демонструвати базові теоретичні знання в галузі біологічних наук та на межі предметних галузей.

ФК3. Здатність досліджувати різні рівні організації живого, біологічні явища і процеси.

ФК4. Здатність здійснювати збір, реєстрацію і аналіз даних за допомогою відповідних методів і технологічних засобів у польових і лабораторних умовах.

ФК6. Усвідомлення необхідності збереження біорізноманіття, охорони навколишнього середовища, раціонального природокористування.

ФК7. Здатність до аналізу будови, функцій, процесів життєдіяльності, онто- та філогенезу живих організмів.

Програмні результати навчання за ОП:

ПРН3. Планувати, виконувати, аналізувати дані і презентувати результати експериментальних досліджень в галузі біології.

ПРН8. Знати та розуміти основні терміни, концепції, теорії і закони в галузі біологічних наук і на межі предметних галузей.

ПРН9. Дотримуватися положень біологічної етики, правил біологічної безпеки і біологічного захисту у процесі навчання та професійній діяльності.

ПРН10. Знати основи систематики, методи виявлення та ідентифікації неклітинних форм життя, прокариот і еукариот й застосовувати їх для вирішення конкретних біологічних завдань.

4. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Морфологія, анатомія та онтогенез комах.

Тема 1. Вступ до ентомології. Поняття ентомології. Історія розвитку ентомології. Розділи ентомології. Походження комах.

Тема 2. Морфологія комах. Голова та її придатки. Загальна характеристика будови тіла комах: симетрія, сегментація, розміри, тагмозис. Будова голови та її придатків. Ротові органи, їх типи. Залежність будови ротового апарату від способу живлення. Будова та типи вусиків.

Тема 3. Морфологія комах. Грудний відділ та його придатки. Будова грудного відділу та його придатків. Будова і типи ніг. Будова крил, їх типи і походження.

Тема 4. Морфологія комах. Черевце та його придатки. Будова черевця. Типи черевця. Придатки черевця. Зовнішні статеві придатки самців та самок комах.

Тема 5. Анатомія та фізіологія комах. Покриви тіла комах. Травна система комах. Кровоносна система комах. Дихальна система комах. Видільна система комах. Нервова система комах. Статева система комах.

Тема 6. Індивідуальний розвиток комах. Ембріональний розвиток комах. Стадія яйця. Стадія личинки. Метаморфоз. Фаза лялечки. Фаза імаго. Біологія розмноження комах. Способи розмноження комах. Поліморфізм комах.

Змістовий модуль 2. Систематика комах.

Тема 7 Систематика і класифікація комах. Положення комах в системі органічного світу. Принципи класифікації комах. Основні таксони.

Тема 8. Підклас первиннобезкрилі (Apterigota). Інфраклас прихованоцелепні (Entognata). Ряд протури (Protura). Ряд подури (Podura). Ряд двохвістки (Diplura). Інфраклас тізанурові (Thysanurata). Ряд щетинохвістки (Thysanura)

Тема 9. Старокрилі (Paleoptera). Підклас крилаті (Pterigota). Відділ комахи з неповним перетворенням. Ряд одноденки (Ephemeroptera). Ряд бабки (Odonata)

Тема 10. Надряд ортоптероїдні (Orthopteroidea). Ряд тарганові (Blattoptera). Ряд богомолів (Mantodeoptera). Ряд терміти (Isoptera). Ряд веснянки (Plecoptera). Ряд прямокрилі (Orthoptera). Ряд шкірястокрилі (Dermatoptera). Ряд зораптери (Zoraptera)

Тема 11. Надряд геміптероїдні (Hemipteroidea). Ряд сіноїди (Psocoptera). Ряд пухоїди (Mallophaga). Ряд воші (Anoplura). Ряд рівнокрилі (Homoptera). Ряд клопи (Hemiptera). Ряд трипси (Thysanoptera).

Тема 12. Надряд колеоптероїдні (Coleopteroidea). Відділ комахи з повним перетворенням (Holometabola). Ряд твердокрилі (Coleoptera). Ряд віялокрилі (Strepsiptera).

Тема 13. Надряд нейроптероїдні (Neuropteroidea). Ряд сітчастокрилі (Neuroptera). Ряд верблюдки (Raphidioptera). Ряд великокрилі (Megaloptera).

Тема 14. Надряд мекоптероїдні (Mecopteroidea). Ряд скорпіониці (Mecoptera). Ряд волохокрилі (Trichoptera). Ряд метелики або лускокрилі (Lepidoptera).

Тема 15. Ряд перетинчастокрилі (Hymenoptera). Класифікація ряду перетинчастокрилі. Загальна характеристика.

Тема 16. Блохи (Aphaniptera) та двокрилі (Diptera). Ряд блохи (Aphaniptera). Ряд двокрилі (Diptera). Класифікація ряду двокрилі.

5. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль 1. Морфологія, анатомія та онтогенез комах												
Тема 1. Вступ до ентомології.	5	1				4						
Тема 2. Морфологія комах. Голова та її придатки.	12	1		8		3						
Тема 3. Морфологія комах. Грудний відділ та його придатки.	9	2		4		3						
Тема 4. Морфологія комах. Черевце та його придатки.	9	2		4		3						
Тема 5. Анатомія та фізіологія комах.	9	2		4		3						
Тема 6. Індивідуальний розвиток комах.	10	2		4		4						
Разом за змістовим модулем 1	54	10		24		20						
Змістовий модуль 2. Систематика комах												
Тема 7. Систематика і класифікація комах.	6	2		1		3						
Тема 8. Підклас первиннобезкрилі (Apterigota).	6	2		1		3						
Тема 9. Старокрилі (Paleoptera).	5	1		1		3						
Тема 10. Надряд ортоптероїдні (Orthopteroidea).	5	1		1		3						

Тема 11. Надряд геміптероїдні (Hemipteroidea).	5	2			3						
Тема 12. Надряд колеоптероїдні (Coleopteroidea).	6	2		1	3						
Тема 13. Надряд нейроптероїдні (Neuropteroidea).	6	2		1	3						
Тема 14. Надряд мекоптероїдні (Mecopteroidea).	6	2		1	3						
Тема 15. Ряд перетинчастокрилі (Hymenoptera).	6	2		1	3						
Тема 16. Блохи (Aphaniptera) та двокрилі (Diptera).	5	2			3						
Разом за змістовим модулем 2	56	18		8	30						
Усього годин	110	28		32	50						
Модуль 2											
	10				10						
Усього годин	120	28		32	10	50					

6. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	Зовнішня будова комах.	4	
	Будова голови та її придатків		
2	Типи ротових апаратів комах. Їх будова.	4	
3	Загальна будова локомоторного відділу тіла комах	4	
	Вентральні придатки грудей комах. Булова та типи ніг		
4	Дорсальні придатки грудей комах. Будова і типи крил	4	
	Зовнішня будова черевця та його придатків		
5	Покриви тіла та їх похідні	4	
	Внутрішня будова комах		
6	Розвиток комах, типи яєць, яйцекладок, типи личинок та лялечок.	4	
7	Типи пошкоджень рослин комахами.	4	
	Життєві форми комах. Складання фенологічних календарів розвитку комах.		
8	Ознайомлення з найважливішими рядами комах	4	
	Разом	32	

7. Самостійна робота

№з/п	Зміст навчального матеріалу	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1.	Українські ентомологи та їх досягнення.	4	
2	Комахи як компоненти ланцюгів живлення	3	
3	Комахи як фактор еволюції наземних рослин (фітофаги, запилювачі, переносники збудників захворювань тощо).	3	
4	Політ комах та його типи (ширяючий та активний).	3	
5	Орієнтація комах за сонцем та поляризованими ділянками неба.	3	
6	Екологічні особливості комах. Адаптивні забарвлення та форми тіла.	3	
7	Поведінкові реакції, спрямовані здійснення життєвих функцій (розмноження, дихання, живлення, захист від ворогів тощо).	4	
8	Мотивація поведінки. Форми піклування про нащадків.	3	
9	Підряд різнокрилі бабки. Родина бабки справжні. Родина бабки металічні. Родина коромисла.	3	
10	Родина справжні коникові. Родина справжніх саранових	3	
11	Надродина справжні попелиці. Надродина хермесові. Ряд клопи.	3	
12	Серія Рослиноїдні. Родина вусачі. Родина жуки-слоники або довгоносики. Родина короїди	3	
13	Вимерлі родини верблюдок. Ряд великокрилі. Родина вислокрилки. Родина корідаліди	3	
14	Надродина шовкопрядові. Надродина совкоподібні.	3	
15	Надродина осоподібні. Родина риючі оси. Підродина квіткові оси.	3	
16	Родина мінуючі мухи. Родина плодові мушки. Родина злакові мухи.	3	
	Разом	50	

8. Індивідуальні завдання

Вибір здобувачами вищої освіти теми індивідуального навчально-дослідного завдання здійснюється самостійно та узгоджується з викладачем. Індивідуальне завдання виконується здобувачами вищої освіти у вигляді реферату і презентації.

Презентація має містити не менше 15 слайдів. До презентації додається реферат обсягом 10-12 сторінок формату А4, в якому є вступ, основна частина, висновки та список використаних джерел. Розкриття питання оцінюється максимально в 10 балів.

1. Історія розвитку ентомології в Україні та Європі.
2. Схема будови тіла викопних попередників комах та загальний напрямок еволюції їх до сучасних форм.

3. Статеві атрактанти /феромони/ самок.
4. Геніталії та їх використання в систематиці.
5. Можливості використання феромонів, гормонів, світлових пасток для боротьби з комахами.
6. Стабільність та мінливість. Бінарна номенклатура.
7. Класифікація комах та її міжнародність.
8. Недоліки і позитивні риси класифікації складеної К. Ліннеєм.
9. Способи розмноження комах. Плодючість.
10. Фази розвитку комах та їх біологічне призначення.
11. Головні хвоє-, листогризучі шкідники в насадженнях лісництва та інтегровані заходи регулювання їх чисельності.
12. . Особливості екології шкідників.
13. Багатоїдні шкідники (поліфаги).
14. Шкідники зернових колосових культур
15. Шкідники зернобобових культур

9. Методи навчання

Методи навчання: а) методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності (пояснення, розповідь, лекція, бесіда, робота з підручником; ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження, проведення лабораторних дослідів); б) методи стимулювання навчальної діяльності (навчальна дискусія, пізнавальні ігри, створення ситуації інтересу у процесі викладення, створення ситуації новизни, опора на життєвий досвід здобувачів вищої освіти; стимулювання обов'язку і відповідальності в навчанні); в) методи контролю і самоконтролю у навчанні (усний, письмовий, тестовий, самоконтроль і самооцінка).

Інтерактивні методи: тренінги, ситуаційні задачі, тестування, ігрове навчання, круглі столи, мультимедійні лекції та лабораторні заняття, робота в групах, електронні навчальні видання.

10. Методи контролю

Результати навчальної діяльності студентів з дисципліни «Ентомологія» оцінюються за 100 бальною шкалою.

Форми контролю:

Поточний контроль: усна відповідь, поточне тестування.

Підсумковий контроль: виставлення підсумкової оцінки здобувачам вищої освіти, які опрацювали теоретичні теми, практично засвоїли їх і мають позитивні результати, набрали необхідну кількість балів.

11. Критерії оцінювання результатів навчання

Контроль навчальної діяльності з дисципліни «Ентомологія» здійснюється за допомогою системи оцінювання за 100-бальною шкалою.

Поточний контроль передбачає проведення лабораторних занять в аудиторії та оцінювання їх виконання. Під час лабораторних занять проводиться оцінка роботи здобувачів вищої освіти. Теми лабораторних робіт оцінюються за 10-ти бальною шкалою за кожне заняття:

9-10 балів – правильна повна відповідь на поставлені контрольні питання, наявність оформленого звіту з лабораторної роботи;

7-8 бали – здобувач самостійно відтворює навчальний матеріал; відповідає на поставлені запитання, допускаючи у відповідях неточності, наявність оформленого звіту з лабораторної роботи;

4-6 бали - відтворює основний зміст навчального матеріалу, відповідає на запитання у відповідях може допускати помилки, наявність оформленого звіту з лабораторної роботи з неточностями;

0–3 відсутність відповідей на контрольні питання або вони є неправильними, наявність оформленої лабораторної роботи з неточностями.

Виконання індивідуального завдання оцінюється від 0 до 10 балів. Завдання оформляються у вигляді реферату з презентацією.

- 9-10 балів – робота виконана згідно всіх вимог.
- 7-8 балів – наявні незначні помилки при висвітленні теми.
- 4-6 балів – наявні значні помилки в оформленні та змісті.
- 0-3 балів – тема не розкрита.

Підсумковий контроль проводиться у вигляді іспиту (усний). Максимально можна набрати 10 балів

12. Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Модуль 1 Поточне оцінювання і самостійна робота								Модуль 1 ІНДЗ	ПК	Сума
Змістовий модуль 1				Змістовий модуль 2						
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8			
10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	100

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка в ЄКТС	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи, практики	для заліку
90–100	A	відмінно	зараховано
82–89	B	добре	
75–81	C		
69–74	D		
60–68	E	задовільно	
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1–34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

13. Рекомендована література

Основна:

1. Дмитрик П. М. Ентомологія. Анатомія комах : методичні рекомендації Івано-Франківськ, 2016. 28 с.
2. Зінченко, О. П. Сухомлін К. Б. Методичні матеріали для проведення лабораторних і практичних робіт з курсу «Ентомологія». Луцьк, 1995. 40 с.
3. Курс лекцій із зоології безхребетних : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Природничо-географ. ф-т, Каф. біології та методики її навчання ; уклад. Л. Ю. Соболенко. – Умань : Сочінський М.М., 2021. 122 с.
4. Мазурмович Б.М. Безхребетні тварини : підручник. К. : Радянська школа, 1974. 247 с.
5. Мухіна О.Ю., Антоненко О.В. Зоологія безхребетних : навчально-методичний посібник. Харків. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. 148 с.
6. Щербак Г.Й., Царичкова Д.Б. Зоологія безхребетних. Підручник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 640 с.

Допоміжна:

1. Червона Книга України. Тваринний світ. /За ред. І.А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 624 с.
2. Рубан М.Б. Практикум із сільськогосподарської ентомології: навч. пос. М.Б. Рубан, Я.М. Гадзало; К.: Арістей, 2010. 472 с.
3. Рубан М.Б. Сільськогосподарська ентомологія: підруч; К.: Арістей, 2007. 520 с.
4. Рубан М.Б Шкідники овочевих і плодово-ягідних культур та заходи захисту від них К.: Урожай, 2004. 204 с.
5. Федоренко В.П., Покозій Й.Т., Круть М.В. Ентомологія. підруч.; К: Фенікс, Колобів, 2013. 344 с.

14. Інформаційні ресурси:

<https://docplayer.net/139495440-Gi-shcherbak-d-b-carichkova-yu-g-verves.html> .

<https://ua1lib.org/book/3120596/ee7302?regionChanged=&redirect=226424649> .

<https://ua1lib.org/book/3184287/b022ab?regionChanged=&redirect=226436314> .